

Trst in Ljubljana skozi dela Vasilija Melika

Marta Verginella in Irena Selišnik

Vasilij Melik je v slovenskem zgodovinopisju znan predvsem kot politični zgodovinar, ki je poglobljeno preučil slovensko volilno zgodovino.¹ Ob političnih temah je raziskoval gospodarska vprašanja, pritegnile pa so ga tudi še socialno-zgodovinske in kulturnozgodovinske teme, še posebej pa urbana zgodovina. Vasilij Melik namreč sodi v krog slovenskih zgodovinarjev, ki se je v minulem stoletju na pronicljiv in inovativen način ukvarjal z vprašanji urbane zgodovine.² Pri preučevanju zgodovine mest je presegal kronološke okvire 19. stoletja, ki sicer predstavljajo fokus njegovih raziskovanj,³ in se je usmeril tako v odstiranje razvoja mest v zgodnejših obdobjih kot tudi v 20. stoletju. Tudi v številnih njegovih člankih, ki osvetljujejo politično zgodovino 19. stoletja, je posvetil pozornost razvoju in strukturi posameznega mesta. Na osnovi teh izhodišč je nastal pričujoči članek, ki želi predstaviti Melikovo preučevanje mest na Slovenskem, predvsem pa njegovo raziskovanje Ljubljane in Trsta, ter opozoriti na njegov doprinos k urbani zgodovini v kontekstu slovenskega zgodovinopisja.

O urbani zgodovini v slovenskem zgodovinopisju

Same začetke pisanja slovenske urbane zgodovine lahko iščemo v lokalni oz. krajevni zgodovini (domoznanstvo). V tem okviru so se v medvojnem obdobju začele temeljite študije o zgodovini posameznih mest, ki so nastale izpod peresa Frana Kovačiča, Ivana Vrhovnika, Milka Kosa in drugih.⁴ Že takrat so se pojavile tudi prve sinteze raziskovanj mest in njihovi pregledi. Fran Zwitter je v članku iz leta 1937 *Problemi zgodovine slovenskih mest* ugotavljal, da so se zametki pisanja urbane zgodovine pojavili v medvojnem obdobju, da pa je kronološki fokus mest zaobjel zlasti zgodnejša obdobja, zanemarjen pa naj bi ostal tisti del pregleda, ki se je ukvarjal z vprašanji razvoja mest v 19. stoletju.⁵

¹ Vasilij Melik, Wikipedija.

² Vodopivec, Zgodovinopisje, str. 170.

³ Vodopivec, Melik, str. 61.

⁴ Vodopivec, Zgodovinopisje, str. 167.

⁵ Zwitter, Problemi, str. 246.

Tudi v povojnem obdobju so slovenski zgodovinarji in zgodovinarke raziskovali zgodovino mest, njihov glavni poudarek pa je ostal na starejših obdobjih.⁶ Zlasti v petdesetih in šestdesetih letih je nastalo kar nekaj del, ki so se osredotočila na socialni in urbani razvoj Ljubljane, metodološko prelomne razprave pa so prišle izpod peresa Frana Zwitterja in Vasilija Melika.⁷ Kot urbani zgodovinar se je v tem obdobju za raziskovanje srednjeveške zgodovine uveljavil predvsem Sergij Vilfan, kasneje se mu je pridružila še Darja Mihelič.⁸ V sedemdesetih letih se je sicer bolj kot zgolj o krajevni zgodovini govorilo o krajevni gospodarski in krajevni socialni zgodovini. M. Kosi tudi ugotavlja, da so za slednji razvoj bile zelo pomembne revij *Kronika* in druge pokrajinske publikacije.⁹ V socialni in gospodarski krajevni zgodovini so bile tedaj v ospredju zelo različne tematike: agrarna zgodovina, socialna zgodovina, naselitvena in kolonizacijska zgodovina, obrt, rudarstvo in fužinarstvo, promet in prometne zveze, trgovina.¹⁰

V osemdesetih letih se je raziskovanje mest nadaljevalo, v tem okviru je bil zlasti za razumevanje zgodovine mest 19. stoletja prelomen članek Jelke Pirkovič Kocbek. V njem je avtorica pozvala k nadgraditvi raziskav »s fokusom na posamičnih vprašanjih zgodovine mest« in opozorila na potrebo po sintetičnem pregledu urbane zgodovine na Slovenskem, zlasti za 18. in 19. stoletje, ki je kljub raziskavam Gestrina in Melika umanjala.¹¹ Pirkovič Kocbek je v članku poskrbela za umestitev urbane zgodovine v kontekst urbanizma in definirala, kakšno naj bi pisanje urbane zgodovine pravzaprav bilo v kontekstu primerov iz 19. stoletja. Avtorica je najprej poudarila, da mora raziskovanje mest presegati običajen prostorski fokus na mesta oziroma urbani prostor in ga povezati s prostorom ob njem, saj jasna ločnica med podeželjem in mestom namreč ne more obstajati. Po njenem bi urbana zgodovina morala raziskovati politike urejanja prostora, modernizacijo mest in predstave o sodobnem mestu. Raziskovanje urbanizacije je zahtevalo vpogled v številne druge procese, ne zgolj arhitekturne, pač pa tudi politične, gospodarske, socialne in kulturne, ki so zaznamovali ta razvoj.¹²

Če primerjamo mesto, ki ga ima urbana zgodovina v slovenskem zgodovinsko-pisju, s tujimi raziskovalnimi konteksti, ugotovimo, da je v številnih ozirih marginalno in nerazvito polje.¹³ Številne raziskave ne presegajo okvirov krajevne zgodovine, kar pomeni, da umanjka širša kontekstualizacija in tudi komparativni

⁶ Bibliografija, str. 223–224.

⁷ Kosi, *Zgodovina mest*, str. 150.

⁸ Kosi, *Zgodovina mest*.

⁹ Kosi, *Zgodovina mest*.

¹⁰ Matjašič, *Gospodarska*, str. 102.

¹¹ Pirkovič Kocbek, *Kaj je urbanizem*, str. 27.

¹² Pirkovič Kocbek, *Kaj je urbanizem*, str. 42.

¹³ Kosi, *Zgodovina mest*, str. 150.

uvid.¹⁴ Pomanjkljivo ostaja raziskovanje urbanizacije kot prostorskega procesa, podobno je zanemarjena analiza z urbanizacijo prepletenih družbenih in ekonomskih procesov, če izvzamemo nekaj izjem.¹⁵ V slovenskem prostoru, kjer se sicer zgodovina mest in urbana zgodovina uporabljata kot sopomenki,¹⁶ je raziskovanje na tem področju le pogojno primerljivo z drugimi evropskimi zgodovinopisnimi konteksti, kjer ima urbana zgodovina dolgo in razvejano tradicijo. V Sloveniji je ukvarjanje z urbano zgodovino še najbolj prisotno v polju srednjeveške in zgodnje moderne zgodovine (Jože Žontar, Boris Golec, Miha Kosi itd.), zato lahko potrdimo ugotovitve Frana Zwitterja in Jelke Pirkovič Kocbek izpred desetletij, in sicer, da kljub posamičnim raziskavam ostaja zgodovina mest 19. stoletja v mejah današnje Republike Slovenije skromna in da ne premoremo sintetičnega pregleda urbane zgodovine na Slovenskem za čas absolutizma in obdobja po marčni revoluciji.¹⁷

Melik o mestih na Slovenskem

Vasilij Melik se je začel z urbano zgodovino ukvarjati v povojnem obdobju, kar potrjuje objava njegovega prvega članka na to temo v Geografskem vestniku. V njem se je ukvarjal z vprašanji, ki so tudi kasneje zaznamovala njegovo raziskovanje – definicija naselja/kraja skozi zgodovino, statistična kategorizacija naselij po velikosti, zgodovinski razvoj numeracije in konceptualizacija statističnih kategorij.¹⁸ V članku *Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno* iz leta 1958, objavljenem v Ekonomski reviji, se je ukvarjal z vprašanjem, kako urbaniziran je bil slovenski prostor in katere kraje na Slovenskem lahko umestimo med mesta. Zavrnil je namreč avstrijsko statistično kategorizacijo, ki je med mesta uvrščala naselja z nad 2000 prebivalci, pa tudi pravnoformalno kategorizacijo naselij iz prepričanja, da je na Slovenskem za mesta moč imeti naselja z nad 1000 prebivalci, ki nimajo več agrarnega značaja, pri čemer je upošteval dejavnik gostote prebivalstva na hišo. Tudi na podlagi tovrstnih analiz je Melik zagovarjal tezo, da sta se proces koncentracije prebivalstva in rast industrijskega prebivalstva na račun kmečkega na območjih naseljenih s slovensko govorečim prebivalstvom začela že pred prvo svetovno vojno ter da so se v predvojnem času mnoga stara središča iz predindustrijske dobe preobrazila v urbane aglomerate ali pa da tranzicije v novo dobo niso preživele.¹⁹ V članku iz leta 1996 *K problematiki centralnih naselij na Slovenskem* je ponovno naslovil vprašanje,

¹⁴ Zemljič, Bibliografija, str. 65–71.

¹⁵ Petelin, Živeti; Verginella, O zgodovinenju; Kerec: Setting the Borderline; Baskar: Mesto in podeželje; Fakin Bajec, Vpliv urbanega razvoja; Balkovec in Mlinar, Mestne elite.

¹⁶ Kosi, Zgodovina mest.

¹⁷ Pirkovič Kocbek, Kaj je urbanizem, str. 27.

¹⁸ Melik, Naselja, str. 153–194.

¹⁹ Melik, Rast, str. 507–524.

kako kategorizirati mesta na Slovenskem in vzpostavil hierarhijo med glavnimi deželnimi mesti, okrožnimi mesti in mesti, ki so bila sedeži okrajnih glavarstev in nato sodišč, mestom pa naj bi specifičen pečat dajalo prav uradništvo.²⁰ Leta 1972 je v Zgodovinskem časopisu v članku *Mesto (civitas) na Slovenskem* obravnaval problematiko nastanka srednjeveških mest,²¹ iz drugih objav v sedemdesetih in osemdesetih pa je razvidno, da je preučeval razvoj naselij v posamezni občini, kot so bile denimo Kranj, Domžale in Kamnik, skozi kataster in numeracijo hiš.²² Melikove primerjalne analize in dvom o ustaljeni kategorizaciji naselij so bili nedvomno prelomnega pomena v razvoju slovenske urbane zgodovine, tudi zato, ker je opozoril na nujnost širših pogledov in pristopov na področju urbanih študij.²³ Pretežno kvantitativne raziskave o nihanju prebivalstva mest pa je dopolnil tudi z drugačnimi pristopi, ki so dopolnjevali demografsko analizo.

K raziskovanju zgodovine mest je pristopil tudi skozi prizmo politične zgodovine, predvsem pa z osvetlitvijo političnega dogajanja v mestu, saj je bila politična zgodovina slovenskega prostora njegova glavna raziskovalna os, ena izmed njegovih osrednjih preokupacij in fascinacij. V študijah, ki jih je posvetil volitvam v mestih,²⁴ se je ukvarjal z volilno zgodovino in volilnimi subjekti in naslavljal vprašanja socialne in narodnostne stratifikacije. Kot je sam zapisal, so ga zanimali »narodnostna diferenciacija v mestih, razvoj slovenske narodne zavesti in nastanek naših strank«.²⁵ V kontekstu volilne zgodovine v posameznih mestih se je ukvarjal z vprašanjem prvenstva proporcionalnega sistema, ki se je pojavil najprej v Ljubljani.²⁶ Posredno je tako s preučevanjem volitev v mestih in političnih akterjev, ki so na njih tekmovali, sledil vzpostavljanju novih političnih praks in demokratizaciji (vprašanje glasovanja najrevnejših volivcev in klientelizma). V njegovi analizi volitev v posameznih mestih in vaseh se nam razodeva, kot ugotavlja Vrbnjak, tudi izredno prefinjena taktika avstrijskih oblasti do mest in vasi, ki se je kazala v različnih volilnih sistemih v posameznih avstrijskih deželah.²⁷

Za analizo volitev v mestih in naseljih je seveda stala vseobsegajoča Melikova težnja po sintezi oziroma njegovo osrednje zgodovinoepisno vodilo – preučiti in dokumentirati razvoj slovenskega naroda. Iz zgoraj omenjenih člankov se tako

²⁰ Melik, K problematiki, str. 568–571.

²¹ Melik, *Mesto (civitas)*, str. 299–316.

²² Melik, *Razvoj*, str. 139–143; Melik, *O upravnem*, str. 81–94; Melik, *Razvoj krajev*, str. 52–55.

²³ Kosi, *Zgodovina mest*, str. 151.

²⁴ Melik, *Celje*, 50–57; Melik, *Volitve v Kranju*, 245–256; Melik, *Volitve v Ljubljani*; Melik, *Ribnica*, 257–268; Melik, *Politično življenje*, 43–50.

²⁵ Melik, *Zgodovinar o sebi*, str. 16.

²⁶ Melik, *Politično življenje*, 43–50.

²⁷ Vrbnjak, *Spremna*, str. 720.

potrdi Melikova teza, »da so Slovenci v obdobju 1861–1914 najbolj napredovali«. ²⁸ In to ne le v političnem, temveč tudi v kulturnem in vsaj delno v gospodarskem ter nacionalnem smislu. ²⁹ Gre za tezo, ki jo povzemajo tudi kasnejši pregledi slovenske zgodovine, med njimi prva knjiga *Slovenska novejša zgodovina, 1848–1992*. ³⁰ V njej avtorji ugotavljajo, da je bila Kranjska že pred začetkom prve svetovne vojne »praktično slovenska dežela«. V tem kontekstu Melik tudi skozi analize volitev mest posebej raziskuje Taaffejevo obdobje, ki naj bi imelo v razvoju slovenskega naroda posebno mesto. Tako denimo za Kranj ugotavlja, da je z letom 1879 nastopilo dvanajstletno obdobje miru in konec volilnih bojev med Nemci in Slovenci. ³¹ V Ribnici pa so slovenski kandidati prav tako doživeli velike uspehe po letu 1879. ³² Tudi iz pregleda lokalne volilne zgodovine Melik formira tezo, »na koncu Taaffejevega obdobja so Slovenci že povsem razvit narod z razplasteno družbo, z razvito kulturo, znanostjo in umetnostjo, z najrazličnejšimi gospodarskimi, političnimi, kulturnimi društvi in organizacijami, povsem izoblikovanim jezikom in strokovno terminologijo, skratka narod, ki ima sicer nešteto težav in problemov ..., ki pa vendarle nedvomno in trdno obstaja in živi.« ³³ Podobno to obdobje ocenjuje tudi Fran Zwitter, ki pravi, da so dosežki slovenskega narodnega gibanja v času Taaffeja pomenili največ, kar so Slovenci sploh dosegli v Habsburški monarhiji. ³⁴

Ker je za obdobje, v katerem je Melik pisal, za zgodovinopisje značilen zgodovinski oris, ki temelji na gospodarskem, socialnem in političnem razvoju Slovencev, ³⁵ so manj poudarjeni kulturnozgodovinski momenti. Toda med Melikovimi deli se najdejo tudi tovrstni posegi, ki se dotikajo ravno vprašanja razvoja mest in meščanstva. Prebujanje mest v 19. stoletju je spodbudilo nastanek novih uradov, mesta so se umeščala v dežele kot uradniška središča, vse to pa je bilo povezano z utrjevanjem položaja uradniške elite, ki je s seboj prinašala tudi specifično družabno življenje. Meščanstvo je namreč razvijalo svoj življenjski stil, ki ga je prilagajalo okoliščinam posamezne dežele. ³⁶

²⁸ Melik, *Družbene razmere*, str. 539.

²⁹ Melik, *Politični*, str. 648.

³⁰ Melik, *Leto 1848*, str. 37; Pančur, *Doba*, str. 31.

³¹ Melik, *Volitve v Kranju*, str. 250.

³² Melik, *Ribnica*, str. 262.

³³ Melik, *Slovenska*, str. 525.

³⁴ Vodopivec, *Od Pohlinove*, str. 104.

³⁵ Vrbnjak, *Spremna*, str. 721.

³⁶ Melik, *Središča*.

Melik in Ljubljana

Vasilij Melik se je rodil v Ljubljani in celo svoje življenje preživel v njej. Ljubljana kot njegovo rojstno mesto ga je zagotovo zaznamovala, hkrati pa je Ljubljana kot kulturna in politična prestolnica dežele Kranjske bila predmet njegovih nenehnih zgodovinopisnih zanimanj, saj brez omembe Ljubljane skorajda ne bi bilo mogoče napisati zgodovine slovenskega naroda, to pa je bilo vprašanje, ki je Melika neprenehoma zaposlovalo.³⁷ Kljub temu je njegov prvi članek, v celoti posvečen Ljubljani, izšel šele leta 1981, v njem se je ukvarjal z vprašanjem volitev v Ljubljani.³⁸ V članku je poudaril, da je bilo Ljubljani usojeno, da postane središče slovenstva,³⁹ čeprav nacionalne razmere v mestu za uspeh slovenskega tabora niso bile ugodne, razmerje med nemškim in slovenskim taborom v mestu pa je opredelil kot precej kompleksno. Oba nacionalna tabora v mestu v sredini stoletja še nista bila povsem konstituirana, večina prebivalcev pa je bila do nacionalnih programov dokaj mlačna. Slovenci so v šestdesetih letih že precej uspešno organizirali svojo lastno stranko v Ljubljani, kar je bila pravzaprav glede na okoliščine na kranjskem podeželju izjema. Mestno ljubljansko okolje je tako spodbudno (nasprotno od podeželja) delovalo na organizacijo slovenske stranke, ki je zgolj v nekaj letih beležila odličen volilni uspeh. Kamen spotike v mestu je sicer ostal drugi volilni razred, v katerem so glasovali predvsem uradniki. Ob koncu šestdesetih let in začetku sedemdesetih pa so se volilni uspehi zaradi pritiska nemške liberalne oblasti spremenili v poraze. In šele sistematično delo narodne stranke v Ljubljani in nastop Taaffejeve vlade sta razmere ponovno obrnila v korist slovenske stranke. V osemdesetih letih je v mestni upravi postal uradovalni jezik slovenščina. Ob koncu osemdesetih let in kasneje pa se je v mestu razmahnil konflikt med političnim katolicizmom in liberalci, ki pa ni zamajal liberalne trdnjave, mesta Ljubljane. To se ni zgodilo niti z volilno reformo leta 1910, ki je uvajala splošno moško volilno pravico. Ljubljanska volilna reforma je bila v primerjavi z volilnimi reformami za deželo in državo zelo omejevalna in je zahtevala neprekinjeno triletno bivanje v občini. Volilni sistem za občinske volitve sicer ni odstopal od drugih avstrijskih mest, prednost je dajal socialno bolj stoječim slojem. Je bila pa zato precej bolj izjemna volilna reforma za mesto Ljubljana iz leta 1910 v drugih pogledih, z njo je bila namreč tudi davkoplačevalkam podeljena osebna volilna pravica.

V sredini osemdesetih let je Melik objavil še dva članka, ki sta se ukvarjala z Ljubljano. V članku *Ljubljana pred prvo svetovno vojno* se je Melik oddaljil od preučevanja volilne zgodovine mesta Ljubljane in se osredotočil bolj na analizo njenega prostorskega razvoja, ki ga zaznamujeta železnica in potres 1895. leta.

³⁷ Marušič, Akademik, str. 23.

³⁸ Melik, Volitve v Ljubljani.

³⁹ Melik, Volitve v Ljubljani, str. 115.

Ljubljana ni bila mesto, ki bi se hitro industrializiralo, čeprav so se gradile tovarne v posameznih predelih mesta (omembe vredna je bila zlasti tobačna tovarna). Melik je Ljubljano obravnaval bolj kot upravno središče, ki so ga mestne elite poskušale tudi dokaj na silo modernizirati. V istem članku se je ukvarjal tudi z nacionalnimi razmerami v mestu in opisal proces slovenske homogenizacije mesta.⁴⁰ Ta je prav tako v središču članka *Ljubljana v zadnjih dvesto letih*, kjer pa Melik oriše še razvoj delavskega gibanja v mestu.⁴¹

Njegova zadnja dva članka, ki obravnavata Ljubljano, sta izšla v devetdesetih letih. V članku *Politično življenje v Ljubljani* iz leta 1997⁴² se Melik ponovno osredotoči na oris volitev v mestu in uspeh političnih strank v njem, hkrati spet tematizira tudi ljubljanske občinske volitve v letu 1911 in nastop žensk na njih. Gre za tematiko, ki jo je obravnaval tudi v drugih razpravah.⁴³ V članku *Kulturna orientacija slovenskega meščanstva okoli leta 1910* pa se je Melik odločil za nekoliko drugačen pristop. Ljubljano je vzel kot najbolj reprezentativno mesto za prikaz delovanja slovenskega meščanstva. V enem izmed svojih člankov Melik sicer ugotavlja, da je večina našega meščanstva živela v majhnih krajih,⁴⁴ toda za prikaz dosežkov slovenskega meščanskega gibanja je vseeno izbral Ljubljano. V članku je predstavil stanje v slovenskih izobraževalnih ustanovah, časopisih, intelektualnem gibanju v mestu. Potrdil je tezo, da sta slovensko meščanstvo in z njim Ljubljana lepo umeščena v srednjeevropske kulturne tokove. Ljubljana je bila, kot je ugotavljal, središče slovenstva in kot »glavno mesto edine res slovenske dežele predestinirana za slovensko prestolnico«,⁴⁵ ki naj bi že od šestdesetih let pritegovala Slovence od drugod. Samo v Ljubljani naj bi deklarirani Slovenci lahko dobili službo v deželnih uradih in trgovsko-obrtni zbornici.⁴⁶ Pod županom Ivanom Hribarjem naj bi Ljubljana končno postala moderno mesto, pravo središče Slovencev.⁴⁷ V oceni, do kakšne mere je bila Ljubljana magnet za slovenske intelektualce, je verjetno Melik v tej razpravi nekoliko pretiraval, saj je v nekaterih drugih člankih opozarjal, da so slovenski intelektualci bodoče središče slovenskega naroda videli tudi drugod in menili, da bi Ljubljano lahko nadomestil tudi Trst.⁴⁸ Problem Ljubljane, kot je pisal v svoji študiji *Razvoj mesta Ljubljane pred začetkom prve svetovne vojne*, je namreč bil, da je kranjska prestolnica v času,

⁴⁰ Melik, Ljubljana pred prvo.

⁴¹ Melik, Ljubljana v zadnjih.

⁴² Melik, Politično življenje.

⁴³ Melik, Začetki ženske; Melik, Ženske.

⁴⁴ Melik, Središča.

⁴⁵ Melik, Problemi, str. 241.

⁴⁶ Melik, Problemi, str. 241.

⁴⁷ Melik, Ivan Hribar, str. 542.

⁴⁸ Melik, Slovenci, str. 33.

ko je pridobila slovensko zunanjo podobo, »močno zaostaja(la) po moči, saj se je industrija na Slovenskem zelo počasi in šibko razvijala«. ⁴⁹ V tem oziru je po gospodarski moči, pa tudi po pretoku novih idej, denimo v kontekstu delavskega gibanja, prednjačil Trst. ⁵⁰

V Melikovih razpravah je bila Ljubljana torej prostor, kjer so se v ozadju vzpostavljala slovenskega nacionalnega gibanja odvijali politični in gospodarski procesi. Melika ravno ne moremo šteti med tiste, ki jih je prvenstveno zanimala socialna zgodovina, kljub vsemu pa ga lahko umestimo tudi med tiste, ki so se dotikali t. i. nove urbane zgodovine in jo začeli razvijati tudi v slovenskem zgodovinopisnem prostoru. Če torej po eni strani ostaja Melikovo preučevanje usmerjeno prioriteto na razmerja med etničnimi skupinami in nacionalnimi elitami v posameznih urbanih naseljih, pa v devetdesetih letih kaže več zanimanje tudi za proces urbanizacije slovenskega ozemlja in se osredotoči na razvoj Ljubljane in njenih predmestij ter celo na toponomastiko ljubljanskih ulic. ⁵¹

Melik in Trst

Poglejmo, kako je Melik pristopil k preučevanju Trsta. V članku *Volitve v Trstu 1907–1913*, objavljenem v prvi številki Zgodovinskega časopisa leta 1947, ⁵² je usmeril svoj pogled na socialno strukturo tržaškega prebivalstva in na njegovo geografsko razporeditev na ozemlju celotne tržaške občine. V pretres je vzel volitve v državni zbor leta 1907, volitve v občinski svet leta 1909 in volitve v državni svet leta 1911. Podrobno je analiziral razdelitev volilnih upravičencev v volilne razrede po letu 1873, predvsem pa spremembe, ki jih je leta 1896 uvedla nova volilna reforma, ko je uzakonila nov volilni razred, ki je bil dodan predhodnim štirim. Štiri volilne razrede so si namreč v Trstu delili velika buržoazija in veleposestniki, srednja buržoazija in uradništvo, malomeščanstvo ter redki pripadniki delavstva. Nov volilni razred pa je pomenil razširitev volilnega telesa tudi na manj premožne kmete in delavce, kar je bilo še posebej pomembno za razširitev slovenske volilne baze tako v primestnih okrajih kot v tržaški okolici, kjer je večinoma prebivalo slovensko govoreče prebivalstvo. ⁵³

Preureditev volilnih razredov in razširitev volilnega telesa po reformi iz leta 1907 je namreč odpravila nesorazmernost mestnega zastopstva v primerjavi z okoliškim, ki je v Trstu trajala od leta 1850 do leta 1908 in je omogočila, da je mesto ostalo trdno v rokah italijanskega političnega predstavništva. Kot ugotavlja

⁴⁹ Melik, Ljubljana v zadnjih, str. 12.

⁵⁰ Melik, Vplivi in odmevi, str. 464.

⁵¹ Melik, Kulturna orientacija.

⁵² Melik, Volitve v Trstu, 70–112.

⁵³ Cattaruzza, La formazione, 85–106; Verginella, Slovene mapping, 33–57.

Melik, je v tržaškem občinskem svetu mestu pripadalo 48 predstavnikov, okolici pa le šest.⁵⁴ Za okolico je bilo predvidenih 2530 volilnih upravičencev od skupnih 9126, kar je pomenilo, da je volilni sistem nagrajeval italijanske meščanske stranke, med njimi pa še posebej tržaško liberalno nacionalno stranko, ki je od sedemdesetih let 19. stoletja čedalje bolj krojila tržaško občinsko politiko. Čeprav je tudi po uvedbi novega občinskega volilnega reda italijanska liberalnacionalna stranka ohranila večino v mestnem svetu, se je politično predstavništvo okolice in na sploh slovenskega prebivalstva v mestu povečalo, tudi po zaslugi socialdemokratov. V svoji osvetlitvi mehanizmov tržaških volilnih sistemov in posameznih etap širjenja volilnega telesa je ljubljanski zgodovinar prepoznal glavno os tržaškega političnega življenja v nacionalističnem boju med italijanskim in slovanskim taborom.⁵⁵ Zato je tudi na osnovi avstrijske statistike usmeril svojo analizo v preučevanje posameznih mestnih in primestnih četrti, da bi ugotovil povezanost med nacionalno pripadnostjo in politično orientiranostjo tržaškega prebivalstva.⁵⁶

Melikovo poglobljeno ukvarjanje z zgodovino Trsta na prehodu iz 19. v 20. stoletje se je namreč vključevalo v zgodovinopisni angažma, ki ga je povojna jugoslovanska zunanja politika potrebovala na Pariški mirovni konferenci. Svoje zahteve po priključitvi Trsta in tistega dela Julijske krajine, ki je ostajal pod angloameriško upravo, je želela podkrepiti z znanstvenimi oz. zgodovinopisnimi dejstvi.⁵⁷ Jugoslovanska diplomacija je potrebovala čim bolj podrobno in zgodovinopisno zanesljivo dokumentacijo o etničnih razmerjih na ozemlju, ki ga je zahtevala Italija. Da je Melik prejel po vsej verjetnosti konkretno naročilo ali vsaj spodbudo za pisanje članka o volitvah v Trstu s strani politike, sklepamo tudi iz nekaterih povojni oblasti vsečnih bibliografskih referenc in citatov, ki bi jih zamen iskali v poznejših obravnavah tržaške zgodovine in nasploh urbane zgodovine. Ne nazadnje tudi zato, ker nekajkratno citiranje Speransa, Stalina in Lenina sicer bolj kot o Melikovi udomačenosti v marksistični doktrini in pripadnosti historičnemu materializmu govori o njegovem poskusu prilagoditve takratnemu političnemu mainstreamu. Da gre očitno za davek povojnemu revolucionarnemu času, potrjuje tudi nerodnost nekaterih avtorjevih argumentacij. Kot je denimo naslednja: »Nadaljeval se je torej boj za enako volilno pravico; na čelu tega boja je stalo delavstvo. Prva ruska revolucija je znatno pripomogla h končni zmagi. 26. 1. 1907 je izšel zakon, s katerim so bili odpravljeni volilni razredi in uvedena v Avstriji splošna

⁵⁴ Melik, Volitve v Trstu, 72–73.

⁵⁵ Melik, Volitve v Trstu, 92.

⁵⁶ Po Meliku je šele M. Cattaruzza usmerila preučevanje demografske, socialne in nacionalne strukture na posamezne tržaške četrti (Cattaruzza, *La formazione*). Glej: Kalc, *Tržaško*, 29–30.

⁵⁷ Za potrebe italijanske diplomacije so po letu 1945 nastale razprave Ernesta Sestana in Carla Schiffreerja. Glej: Schiffreer, *Sguardo storico*; Schiffreer, *La Venezia Giulia*; Sestan, *Venezia Giulia*. Več o teh delih tudi v Verginella, *O zgodovinenju*, str. 457–472.

in enaka volilna pravica.«⁵⁸ Tako navedba Leninovega predavanja o revoluciji iz leta 1905 kot Stalinovega dela Marksizem in nacionalna vprašanja izpadeta kot tujek v Melikovem zgodovinopisnem pojasnjevanju tržaške zgodovine.

V študiji o volitvah v Trstu Melik navaja najpomembnejše zgodovinske študije o Trstu, predvsem delo Angela Vivanteja o jadranskem iredentizmu,⁵⁹ kot tudi razprave Attilija Tamara in Pierpaola Luzzata Fegiza. Po slednjem, ki je leta 1929 napisal demografsko študijo o Trstu,⁶⁰ je Melik povzel podatke o socialni strukturi posameznih okrajev.⁶¹ Posameznih argumentacij in tez omenjenih treh raziskovalcev tržaške zgodovine sicer ni navajal, le v zvezi s Tamarom je pripomnil, da gre za nacionalističnega šovinističnega avtorja, kar je nedvomno bil.⁶²

K analizi tržaškega volilnega predstavništva se je Melik vrnil v razpravi *Trst in dunajski parlament 1861–1882*, objavljeni v Zgodovinskem časopisu leta 1996.⁶³ V njej je svojo pozornost usmeril pretežno na politično zgodovino. Analiziral je nacionalno pripadnost tržaških odposlancev, njihovo delovanje in politično opredelitev v dunajskem parlamentu, predvsem pa zavezništva, ki so jih sklepali z vladno oz. opozicijsko stranjo in goriškimi odposlanci. Ta njegova obravnava je bila inovativna ne le v slovenskem zgodovinopisnem oziru, pač pa tudi v srednjeevropskem. Zapolnjevala je pomemben manko v poznavanju politične zgodovine Trsta in njegovega političnega predstavništva.

V razpravi *O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti 1861–1918* je Trst obravnaval kot »zgodovinsko italijansko mestno naselje s slovenskimi vasmi v okolici, mesto na meji med romanskim in slovanskim svetom, ki je na začetku 20. stoletja postalo 'največje slovensko mesto'«. ⁶⁴ Štelo je namreč več Slovencev kot Ljubljana. Pomembno se mu je zdelo poudariti, da je v Trstu za politično društvo Edinost glasovalo več volivcev, kot sta jih v Ljubljani zbrali klerikalna in liberalna stranka.⁶⁵ V svoji celoviti obravnavi politične zgodovine slovenskega prostora v dolgem 19. stoletju Melik ni hotel prezreti Trsta kot drugega največjega mesta avstrijske polovice »z uradno naštetimi 57.000 Slovenci«. ⁶⁶ Slednji so leta 1910

⁵⁸ Prav tam, 71.

⁵⁹ Vivante, *Irredentismo adriatico*.

⁶⁰ Luzzato Fegiz, *La popolazione*.

⁶¹ Prav tam, 89.

⁶² Tamaro je kot razlagalec tržaške zgodovine vzpostavljaj idealno vez med antično rimsko zgodovino in obmejno italijanskostjo, pri čemer je poskušal dokumentirati uzurpatorsko prisotnost slovenske urbanosti.

⁶³ Melik, Trst in, 557–560.

⁶⁴ Melik, O razvoju slovenske.

⁶⁵ Melik, O razvoju slovenske, str. 218.

⁶⁶ V Trstu se je na popisu leta 1910 56.910 prebivalcev izreklo za slovensko govoreče. Glej: Roglič, *Le recensement*, str. 31.

predstavljali 25 odstotkov prebivalstva Trsta oz. 30 odstotkov ob upoštevanju samo avstrijskih državljanov. Trst je bil mesto, tako Melik, ki bi zaradi svoje gospodarske moči lahko prevzel »vlogo slovenskega središča. Tako bi se Slovenci utrdili ob morju in začeli novo obdobje svoje zgodovine. Izid prve vojne je zatrl vse možnosti.«⁶⁷

Da je bil Trst po številu slovensko govorečega prebivalstva največje mesto, je treba pripisati njegovemu gospodarskemu razvoju, a tudi učinkovitemu zaustavljanju italijanizacije, ki ga je analiziral v članku *O razvoju slovenske nacionalno politične zavesti 1861–1918*. V njem je primerjal slovensko zaježitev italijanizacije v Trstu in na Goriškem z germanizacijo na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, ki je v devetdesetih letih prispevala k zaostritvi narodnostnih bojov, še posebej na Štajerskem in Koroškem.⁶⁸

Tematiko tržaškega političnega predstavništva je komparativno obdelal še v razpravi *The representation of Germans, Italians, Slovenes in Ljubljana, Trieste, Maribor and other neighbouring towns from 1848 until in second world war*. Razprava je izšla najprej v angleščini, v slovenski različici teksta pa je bila omemba Trsta izpuščena iz naslova.⁶⁹

V njej se je Melik prvenstveno ukvarjal z zgodovino političnih strank. V primeru Trsta je preučil delovanje konservativne in proavstrijsko orientirane stranke, liberalno nacionalne italijanske stranke, slovenske stranke oz. političnega društva Edinosti ter socialdemokratske stranke. Evidentiral je porast slovenskih volivcev, ki je bil posledica sprememb volilnega reda po razpadu Habsburške monarhije. Te so omogočile najprej vzpon socialdemokratov in uveljavitev njihovega predstavništva, pozneje pa prevlado fašizma.

Krajšo osvetlitev tržaškega političnega življenja je Melik prispeval tudi v *Slovenski zgodovini*, ki jo je napisal s Ferdinom Gestrinom.⁷⁰ Če je zgodovinopisni doprinos slednjega viden zlasti v obravnavi modernizacije in industrializacije Trsta, je pri omenjanju Jugoslovanske socialdemokratske stranke in njene vloge v tržaškem političnem in kulturnem življenju težko prisoditi avtorstvo. Spričo nekaterih ideoloških poudarkov bi ga bilo skorajda lažje prisoditi Gestrinu kot pa Meliku.⁷¹ V Melikovem pogledu na tržaško zgodovino izstopa namreč skrb za obravnavo narodnostnih razmerij na slovenski zahodni meji. Zgodovina mesta mu je pomembna predvsem kot kraj vzpona slovenskega meščanstva in prizorišče nacionalnega spopada oziroma kot politična arena, v kateri slovenska elita poskrbi za zaustavitev poitalijančevanja slovenskih priseljencev.

⁶⁷ Melik, Slovenci, str. 33.

⁶⁸ Melik, O razvoju slovenske, str. 219.

⁶⁹ Melik, Volilni uspeh, str. 142.

⁷⁰ Gestrin in Melik, Slovenska zgodovina.

⁷¹ Gestrin in Melik, Slovenska zgodovina, str. 301–302.

Zaključek

Melika so mesta zanimala predvsem v luči politične zgodovine, večinoma jih je preučeval kvalitativno, občasno pa je s kvantitativno metodo obdelal volilno udeležbo, razporejenost glasov in razmerja med prebivalci in volivci. V svojem večdesetletnem preučevanju urbanih naselij in njihovega socialnega tkiva je opozoril na nekatere pomanjkljivosti avstrijske statistične obdelave in kategorizacije. Poglobljeno analizo demografskih in socialnih procesov urbanih sredin je občasno nadgradil s kulturnozgodovinskim prikazom mestnega dogajanja. V svojem raziskovanju je znal biti tako filigransko natančen kot občutljiv za strukturne spremembe in kontinuitete. Zgodovina nacionalnih razmerij in konfliktov med Nemci in Slovenci v Ljubljani, med Slovenci in Italijani v Trstu pa ostaja, kot je zapisal Branko Marušič, Melikovo »osrednje vprašanje, ki ga nenehno zaposluje«.⁷²

Literatura

- Balkovec, Bojan in Janez Mlinar (ur.), *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino*. Ljubljana, 2011.
- Baskar, Bojan: Mesto in podeželje v povojni italijanski agrarni zgodovini in etnoantropologiji. *Acta Histriae* 25, 2017, str. 597–612.
- Cattaruzza, Marina, *La formazione del proletariato urbano: immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla meta del secolo 19. alla prima guerra mondiale*. Torino, 1979.
- Fakin Bajec, Jasna: Vpliv urbanega razvoja Trsta na življenje kraškega kmeta konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja. *Kronika* 67, 2019, str. 629–648.
- Gestrin, Fran in Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina 1792–1918*. Ljubljana, 1966.
- Kalc, Aleksej, *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju*. Koper, 2008.
- Kerec, Darja: Setting the Borderline between the Urban and the Rural in the Slovene March between 1765 and 1924. *Acta Histriae* 25, 2017, str. 563–580.
- Kosi, Miha: Zgodovina mest na Slovenskem – revizija in perspektive. *Vizija raziskav slovenske gospodarske in družbene zgodovine*. Ljubljana, 2014, str. 149–162.
- Luzzato Fegiz, Pierpaolo, *La popolazione di Trieste (1875–1928)*. Trieste, 1929.
- Marušič, Branko: Akademik Vasilij Melik – osemdesetletnik. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 13–32.
- Matjašič, Marjan: Gospodarska in socialna zgodovina v delih slovenske krajevne zgodovine. *Kronika* 25, 1977, str. 102–107.
- Melik, Vasilij: Celje in leto 1848. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 50–57.
- Melik, Vasilij: Družbene razmere v ljubljanski škofiji v drugi polovici 19. stoletja. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 532–541.
- Melik, Vasilij: Ivan Hribar in njegovi spomini. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 542–567.
- Melik, Vasilij: K problematiki centralnih naselij na Slovenskem pred sto leti. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 568–571.
- Melik, Vasilij: Kulturna orientacija slovenskega meščanstva okoli leta 1910. *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci*, 23. Maribor, 1993, str. 117–130.

⁷² Melik, Slovenci, str. 23.

- Melik, Vasilij: Leto 1848 v slovenski zgodovini. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 36–49.
- Melik, Vasilij: Ljubljana pred prvo svetovno vojno. *Pozdrav iz Ljubljane*. Ljubljana, 1985, str. 24–35.
- Melik, Vasilij: Ljubljana v zadnjih dvesto letih. *Junaška Ljubljana*. Ljubljana, 1985, str. 9–16.
- Melik, Vasilij: Mesto (civitas) na Slovenskem. *Zgodovinski časopis* 26, 1972, str. 299–316.
- Melik, Vasilij: Naselja kot upravno-statistične enote: razvoj in struktura števnih oddelkov na Slovenskem. *Geografski vestnik* 20-21, 1948/1949, str. 153–194.
- Melik, Vasilij: O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti 1861–1918. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 208–221.
- Melik, Vasilij: O upravnem razvoju na domžalskem območju od začetka 19. stoletja do leta 1941. *Zbornik občine Domžale*. Domžale 1979, str. 81–94.
- Melik, Vasilij: Politični profil Antona Korošca. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 647–653.
- Melik, Vasilij: Politično življenje v Ljubljani. *Od Maribora do Trsta*. Maribor, 1998, str. 43–50.
- Melik, Vasilij: Problemi in dosežki slovenskega narodnega boja v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 239–243.
- Melik, Vasilij: Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno. *Ekonomski revija* 7, 1956, str. 193–210.
- Melik, Vasilij: Razvoj krajev, občin in okrajev na ozemlju kamniške občine. *Kamnik 1229–1979*. Kamnik 1985, str. 52–55.
- Melik, Vasilij: Razvoj naselij kot numeracijskih enot na ozemlju kranjske občine. *Kranjski zbornik* 1980. Kranj, 1981, str. 139–143.
- Melik, Vasilij: Ribnica in deželnozborske volitve 1861–1913. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 257–268.
- Melik, Vasilij: *Slovenci 1848–1918*. Razprave in članki, Maribor, 2002, str. 18–35.
- Melik, Vasilij: Slovenska politika v Taaffejevi dobi. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 521–531.
- Melik, Vasilij: Središča, provinca, meščani. *To in ono o meščanstvu v provinci*. Celje, 1995, str. 5–9.
- Melik, Vasilij: Trst in dunajski parlament 1861–1882. *Zgodovinski časopis* 50, 1996, str. 557–560.
- Melik, Vasilij: Volilni uspeh Nemcev, Italijanov in Slovencev v Ljubljani, Mariboru in drugih kranjskih in spodnještajerskih mestih 1848–1927. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 141–173.
- Melik, Vasilij: Volitve v Kranju 1861–1929. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 245–256.
- Melik, Vasilij: Volitve v Ljubljani 1848–1918. *Kronika* 29, 1981, str. 115–124.
- Melik, Vasilij: Volitve v Trstu 1907–1913. *Zgodovinski časopis* 1, 1947, str. 70–112.
- Melik, Vasilij: Vplivi in odmevi Pariške komune med Slovenci. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 462–469.
- Melik, Vasilij: Začetki ženske volilne pravice. *Čarnijev zbornik (1931–1996)*. Ljubljana, 1998, str. 253–255.
- Melik, Vasilij: Zgodovinar o sebi in o svojem delu. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 15–17.
- Melik, Vasilij: Ženske in volitve pred drugo svetovno vojno. *Splošno žensko društvo 1901–1945*. Ljubljana, 2003, str. 59–62.
- Pančur, Andrej: Doba slogaštva. *Slovenska novejša zgodovina, 1848–1992. I. knjiga*. Ljubljana, 2005, 30–31.
- Petelin, David, *Živeti v socialistični Ljubljani: mestno življenje v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni*. Ljubljana, 2020.
- Pirkovič-Kocbek, Jelka: Kaj je urbanizem 19. stoletja na Slovenskem? *Kronika* 31, 1983, str. 27–45.
- Roglić, Josip, *Le recensement de 1910: ses methodes et son application dans le Marche Julienne*. Susak, 1946.
- Schiffrer, Carlo, *Sguardo storico sui rapporti tra italiani e slavi nella Venezia Giulia*. Trieste, 1946.

- Schiffre, Carlo. *La Venezia Giulia. Saggio di una carta dei limiti nazionali italo-jugoslavi*. Roma, 1946.
- Sestan, Ernesto. *Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale*. Udine, 1997.
- Verginella, Marta: Slovene mapping of urban centres in the Austrian littoral in the nineteenth and twentieth centuries. *Borderlands of Memory: Adriatic and Central European Perspectives*. Oxford, 2019, str. 33–57.
- Verginella, Marta: O zgodovinjenju dihotomije mesta in podeželja. *Acta Histriae* 25, 2017, str. 457–472.
- Vivante, Angelo. *Irredentismo adriatico*. Firenze, 1954.
- Vodopivec, Peter, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana, 2006.
- Vodopivec, Peter: Melik, Vasilij. *Enciklopedija Slovenije. 7. knjiga*. Ljubljana, 1993, str. 61.
- Vodopivec, Peter: Zgodovinopisje. *Enciklopedija Slovenije. 14. knjiga*. Ljubljana, 2001, str. 165–172.
- Vrbnjak, Viktor: Sprema beseda k Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 711–735.
- Zemljič, Igor, *Bibliografija Kronike 1953–2002*. Ljubljana, 2003.
- Zwitter, Fran: Problemi zgodovine slovenskih mest. *Jugoslovenski istorijski časopis* 3, 1937, str. 236–246.

Spletne strani

- Bibliografija Zgodovinskega časopisa 1947–1971. Dostopno na spletnem naslovu (3. 6. 2022): http://193.2.70.195/Drustva/zgcasopis/pdfs/zc_bibliografija_1947-1971.pdf.
- Vasilij Melik. Dostopno na spletnem naslovu (3. 6. 2022): https://sl.wikipedia.org/wiki/Vasilij_Melik.